

ANTONÍN HAAS

„ŽENSKÝ NÁBYTEK“ V MAGDEBURSKÉ OBLASTI ČESKÉHO MĚSTSKÉHO PRÁVA*

Česká města se hned od svých začátků rozdělovala ve dvě právní oblasti, magdeburskou a norimberskou. Jestliže hranice mezi oběma těmi obvody je již vcelku zjištěna, neřešila se dosud hlouběji otázka, v čem se obě práva lišila. K jejímu objasnění je mimo jiné potřebí podrobit rozboru ty právní instituce a zvyklosti, jež se objevují jen v jednom z uvedených právních obvodů. V magdeburském neboli saském okruhu patří k nim v oblasti práva rodinného a dědickeho tzv. „ženský nábytek“, německy „geråde“ nebo jen „råde“ zvaný, jemuž je věnováno toto pojednání.

Nejdříve se pokusím osvětlit kořeny, z nichž tato instituce vyrostla, a potom vylíčím její obsah, podstatu i vývoj v saské oblasti. V druhé části uvedu zmínky o „ženském nábytku“ v Čechách, kde a kdy se objevují, jakým osudem procházela tato instituce v českých zemích a kdy, jak i proč nakonec zanikla.

„Geråde“, v českém překladu Saského zrcadla z počátku 15. stol. „ženský nábytek“, má svůj původ ve věnu, kterým nevěsta již v době národních práv byla povinna přispět do společné domácnosti svému manželovi. Kromě toho si musela přinést vše, co potřebovala pro svou osobu.¹ Později se obsah tohoto pojmu podstatně změnil. Pod tímto slovem se již neskrývalo, co manželka přinesla do domácnosti, nýbrž rozumějí se jím pouze předměty, které v okamžiku zrušení manželství jsou ve společné domácnosti a jichž také manželé až dosud společně užívali. Nezáleží již na tom, zdali byly ty předměty částí ženina věna, zda jimi přispěl do domácnosti muž či zda je získali oba manželé společně během manželství. Do tohoto stupně vývoje patří výčet předmětů, jak je uvádí Saské zrcadlo:²

„Unde alliz daz zu der råde hōrt, daz sint alle schāph unde gense, kesten mit opgehavenen leden, al garn, bedde, pole, kussene, līnlakene, dischlakene, dwēlen, badelakene, beckene, lūchttere, līn unde alle wīphliche cleydere, vingerlīne unde armgolt, tzapel, saltere unde alle būke, die zu goddes dienste hōret, die vrowen plegēt to lesene, sedelen unde laden, teppedhe, ummehank unde ruchelaken unde al gebende. Diz ist daz zu vrowen råde hōret.“ V českém překladu z počátku 15. stol. zní toto ustanovení takto:³ „a to všecko, což k nábytku slušie, to jsú ovce, kozy, svině, krávy, husy, kury i kačice i všeliké ptactvo, skříně, truhlice, přieze a posteli tu, kterůž ona vznesla, jakožto peřiny, polštáře, podušky i všecka prostěradla, ubrusy, medenice, sviecný i všecko ženské rúcho, prsteny, zápony, věnečky, žaltáře i všecky knihy, ješto panie k službě Božie mají, stolice i deky, kterěz nejsou hřebíky přibity, koberce, dienice, opony, šlojjeře i všeliké jich záviše. To jest, jenž k zemskému (!) nábytku slušie, jenž grod slove.“

V tomto výčtu lze jasně rozeznat několik vrstev. Nejdříve se tu setkáváme s nejstarší formou věna, které sestávalo většinou z přihnaného dobytka.⁴ Teprve později vzestupem materiálního „blahobytu“ fakticky vzrůstá rozsah grodu. Postavení ženy bylo tím preferováno, zvláště když pod vlivem rozvíjejícího se městského života přistupovaly k tomu osobní předměty i věci svědčící o stoupající životní úrovni.⁵ To byl obraz tzv. „ženského nábytku“ v době, kdy vstupoval do vznikajícího městského zřízení.

Naproti tomu „mužský nábytek“, zvaný nejčastěji „herwēde“, omezuje se vlastně v podstatě jen na osobní zbroj muže, popř. výstroj jeho koně.⁶ Tu dědí syn; je-li jich více, rozdělí se o otcovu zbroj podle přesně určených pravidel.⁷ Není-li synů, připadne „herwēde“ příbuzným po meči.⁸ Lze celkem říci, že o „herwēde“ platilo několik stejných ustanovení jako o „gerāde“, ať šlo o porušení záruk a ručení, o právo rychtářovo nebo o dodržení třicetidenní čekací lhůty.⁹

Ale daleko zajímavější je osud, který „gerāde“ prodělávala v okamžiku, kdy manželský svazek byl rozvázan, ať dobrovolně nebo nedobrovolně. Tato skutečnost je neobyčejně důležitá a proto i charakteristická právě pro oblast řídicí se Saským zrcadlem, tj. pro tak řeč. právo magdeburské.

Jestliže zemřel manžel,¹⁰ vyřadilo se z pozůstalosti ještě před jejím rozdělením mezi dědice nejen věno manželky, pokud ještě bylo postižitelné, nýbrž i její „ženský nábytek“ a obě tyto hodnoty se jí vrátily v rozsahu pokud možno nezkráceném.¹¹ Také rozloučená manželka si podle práva bere svou „rāde“.¹²

Jestliže zemřela manželka, oddělila se rovněž „gerāde“ od ostatní pozůstalosti, ale ta se nedostala pozůstalému vdovci,¹³ nýbrž přešla na nevyvdané dcery, a když jich nebylo, na nejbližší příbuznou po přeslici (nifel).¹⁴ Příbuzná musela ovšem dostatečným způsobem doložit pokrevní příbuznost se zesnulou ženou. Manželu pak odevzdala pouze ložní prádlo a jiné věci jemu nezbytně potřebné.¹⁵ Muži mohli dědit grod jen v jediném případě: Saské zrcadlo výslovně dávalo stejné právo ke „gerāde“ těm mužským příbuzným, kteří vstoupili do stavu duchovního, stali se světskými kněžími a měli vlastní domácnost.¹⁶ Není-li dědiců, „gerāde“ i „herwēde“ připadne rychtáři a obci.¹⁷ Konečně se ještě přesně stanoví tresty pro toho, kdo by po uplynutí čekací lhůty 30 dnů odpíral vydat „gerāde“ nebo „herwēde“ oprávněným dědicům.¹⁸

Jak je patrné z právě uvedeného přehledného vyličení, spadají počátky právní instituce zvané „ženský nábytek“ ještě do dějinné epochy rodových svazů. Pozdější rodinné zřízení je upravuje svým změněným potřebám, ale přece přednost, kterou mají pokrevní příbuzné po přeslici před manželem, ukazuje, že v saském dědickém systému i provdaná žena nebyla vyvázána ze svého pokrevního společenství. Projevuje se tu všude ještě patrný rozdíl ve funkcích i činnosti muže a ženy. Je proto pochopitelné, že stará právní instituce, lpící na hospodářských a společenských poměrech doby, v níž vznikla, nemohla vyhovovat daleko pokročilejším poměrům, jak je představoval feudální systém rent, především peněžních, a zvláště pak i zjemnělejší kultura městská.¹⁹ Proto, jak bylo již pověděno, začíná se nejdříve omezovat obsah „ženského nábytku“ na věci vlastní osobní potřeby a vlastní domácnosti, odpadá hospodářská část movitá, a i takto omezená „grād“ se v pramenech feudálního období stále více a více zužuje. Převážná část pozůstalosti se mění v pouhé věci nutně potřebné k vybavení pozůstalé vdovy.

Omezenější obsah „gerāde“ se určuje např. ve výroku městské rady magdeburské ze 24. srpna 1450 těmito slovy:²⁰ „thum ersten alze umme eyn pater-

noster von korallen, umme eynen borden von syden mit eynen budel und mit eynem meste mit sulver beslaghen, umme eynen hoiken mit eynen fuder von XVI gulden und eynen rok von vif gulden, eynen widen roden rock und eynen grunen, umme kindelbeddech gereede, twe bankpolen, III rode pusten, VI bedde, IIII hovetpolen und XIII par laken, dischlaken und hanttwelen, und sulverwerk von alle oren rōcken, umme oren slōer und beste doke und ander kleynod unde geyrede; dat thu gerade gebōrt“. A jiné rozhodnutí téhož úřadu ze 14. července 1509 uvádí tyto věci, které ještě patří k „ženskému nábytku“:²¹ „nämlich das beste Paar Kleider mit dem Silber und Geschmeide, welche die verstorbene Person getragen hat, das nächste nach dem besten Bette, ein Hauptpfühl, zwei Kissen, eine Decke, ein Paar Leinenlaken“.

„Grod“ se však měnil nejen po stránce obsahové, ale i z hlediska osobního, tj. v otázce, kdo měl právo na „ženský nábytek“, docházelo k důležitým změnám, které si vynuocovala změněná hospodářsko-společenská situace. Velikou úlohu zde sehrálo i rozvíjející se právo městské, které se snažilo po všech stránkách omezit široký rozsah „grodu“ ve prospěch vlastních hospodářských zájmů. Všechny tyto složky se ukázaly nakonec tak silnými, že vedly postupně k úplnému zániku prastaré právní instituce, jakou byl „grod“ i „herbord“.

První stopy tohoto procesu lze spatřovat ve snaze městských úřadů prosadit zásadu, že se předměty patřící do „grodu“ nesmějí vyvézt z obvodu města, nýbrž že je může dědit pouze osoba v městě usdlá a s ním trpící.²² Proto musela např. 8. dubna 1432 městská rada magdeburská výslovně žádat radu města Srbiště (Zerbst), aby dopomohla jejich měšťance Ilse Gerickové k pozůstalosti po její sestře, která žila a zemřela v Srbišti.²³ Jednání však nebylo tak jednoduché, neboť ještě 24. srpna 1450 nebylo skončeno.²⁴

V dokumentu ze 6. srpna 1465 se zase rada města Srbiště přimlouvá u městské rady magdeburské za paní Paschedagovou a její sestru, jimž patří „ženský nábytek“ po magdeburské měšťance Rymsniderové; předchozí rada nechtěla totiž tuto odumřelou „geråde“ vydat, naopak prodala ji, ačkoli se obě ženy ze Srbiště rádně přihlásily o dědictví a dokázaly po právu, že jsou nejbližší příbuzné zesnulé po přeslici.²⁵ K ostrému sporu došlo r. 1499, kdy hned na počátku toho roku si stěžuje magdeburská měštka Walpurga Zcerven, že dva srbišští měšťané odpírají vydat jí klenoty, zlato i šatstvo, jež tvoří část „geråde“.²⁶

A konečně pronikala čím dále tím zřetelněji snaha, aby se mohlo i s „ženským nábytkem“ svobodně pořizovat. Nastupuje tak zcela jiné hledisko, které nahrazuje staré funkce, spočívající na odlišné činnosti mužské a ženské, jednotnou koncepcí dědictví. Názorně to dosvědčují opět poměry v Magdeburku. 24. května 1471 jistá vdova odkazuje špitálu „erbgutern, hergewēte, geråde“²⁷ a r. 1494 se výslovně opakuje již dříve platné ustanovení, že město má právo „erlböe guter, geråde und hergewēte zcu nehmen“.²⁸ Také spor mezi městem a arcibiskupem z let 1494 až 1497 ukazuje, že se počalo ustupovat od strohé zásady dědictví po přeslici s pomínutím manžela, mužského potomstva a přiřazených příbuzných.²⁹ Ale nejzajímavější je rozhodnutí z doby daleko starší, totiž již z poloviny 14. stol., které si zasluhuje poněkud větší pozornosti, protože se stalo patrně vzorem i pro podobné poměry na českém severovýchodě a severu.

Dne 21. prosince 1358³⁰ povolil brunšvický vévoda Magnus svým měšťanům v Helmstaedu, že se již nemusí řídit předpisy o „geråde“, i když odvolacím místem zůstává Magdeburk, kde toto právo je stále ještě platné. V příslušné listině odůvodňuje vydavatel své rozhodnutí slovy, že staré ustanovení o „ženském

nábytku“ je „quoddam ius ibidem rei publice preiudicale et dampnosum pluribus de causis“, tedy téměř týmiž slovy, s nimiž se ještě setkáme v privilegiích pro Roudnici a zvláště pak pro Budyni.

*

Podobným osudem procházela instituce „grodu“ a „herbord“ v sousedním Polsku, jehož větší část se po stránce právní vyvíjela pod vlivem magdeburských zvyklostí.³¹ Ale i zde změněné hospodářské a společenské poměry byly silnější nežli staré zvyklosti. V 16. stol. se proto „gierada“ i „hergewet“ staly anachronismy a předměty, které tvořily obsah těchto pojmů, byly zařazeny do jednotné chápaného dědictví. Z pozůstalých věcí movitého i nemovitého majetku se nic zvláště neoddělovalo, nýbrž vše bylo rozdělováno podle běžného práva dědického mezi všechny právoplatné dědice. Na tuto novou skutečnost jasně poukazuje nařízení z r. 1530 pro Krakov; tehdy bylo ustanoveno, že se „gierada“ dědí pouze mezi pozůstalé děti a muže, přičemž se výslovně poznamenalo, že z nároku na ni jsou vyloučeni další ženští dědicové.³²

*

Také městské právo české znalo „mužský“ i „ženský nábytek“. Dochované prameny pocházejí sice až z období, v němž „grod“ i „herbord“ byly již na ústupu, ale přesto stačí, aby na jejich základě bylo možné učinit si celkem přesný obraz, jak se tato prastará instituce projevovala v právním životě našich měst a městeček, i jak zvolna, ale jistě mizela.

První známé zmínky o „grodu“ u nás pocházejí z osmdesátých let 14. stol. Je to nejstarší českokamenická městská kniha, založená r. 1380,³³ v níž se několikrát připomíná „gerade“. Obsah příslušných zápisů ukazuje, že tato instituce sice ještě platila, avšak bývala již často obcházena ustanoveními, která právě proto, že byla neobvyklá a dosud neznámá, musela se výslovně poznamenat a tak bezpečně pojistit v úřední knize.

Na původní stav ukazuje zápis z r. 1393, podle něhož otec přijímá „gerade“ svých dětí, ale pouze do správy, nikoli do vlastnictví; celým svým majetkem ručí, že „gerade“, skládající se ze ženského šatstva a závoju, vydá ženským sirotkům, až přijde čas jejich zletilosti.³⁴ Smlouva z r. 1405 mezi ženichem a tchyní dosvědčuje zase, že nevěsta byla povinna vždy přinést do manželství „gerade“; když se manžel vzdal nároku na ni, odměnila tchyně novomanžely statnou krávkou.³⁵ Vdává-li se dcera bez nároků na věno, jež se skládá z „gerode“ a „ungerode“, musí se to rovněž zvláště poznamenat.³⁶

Pozvolný odklon od původního významu a obsahu „gerade“ dokládají další dvě smlouvy z českokamenické knihy. Roku 1389 odkazuje matka svým dvěma synům celý majetek i „alles das, daz do geheysen ist dy gerade“, aniž se ohlíží na nároky svých ženských příbuzných,³⁷ a r. 1420 se teta výslovně vzdává všech nároků na „gerade“ své sestry ve prospěch jejího syna, ponechávajíc si po zesnulé jen prsten.³⁸

Uvedené případy byly vskutku jen výjimkou z pravidel o „gerade“, jež zůstávala v platnosti po celé 15. stol. Ještě v šedesátých letech tohoto věku posílá městská rada magdeburská do Litoměřic právní naučení, že „grod“ dědí po matce dcery jakožto její nejbližší příbuzné po přeslici, nikoli manžel;³⁹ v případě, že by nebylo dcer nevybytých, nastupují její příbuzné až do sedmého kolena.⁴⁰

Pokrevní příbuzenství a vědomí sounáležitosti s rodem, z něhož vyšla manželka, byly tak silné, že nevěsta dostala otcovský díl jen pod podmínkou, že po její smrti připadne jejím sourozencům, a to třeba i nevlastním, kdežto manžel mohl obdržet jen užívací právo po dobu jejího života.⁴¹ Také majetek, který zdědí matka po dětech, přejde po její smrti na její příbuzné, zatímco pozůstalý manžel a jeho děti z prvního manželství jsou z dědictví vyloučeni.⁴² Zásada práva osobního měla ještě stále převahu nad principem teritoriálním, protože gradové předpisy dávají přednost příbuzným po přeslici i tehdy, jestliže nebydlí v místě, kde zesnulá žila.⁴³

Zřetelný a podstatný obrat od dosavadních zvyklostí magdeburského práva představuje teprve řada privilegií pro česká města a městečka, jimiž se po způsobu výsad obsažených ve výše zmíněné listině brunšvického vévody Magna z r. 1358 mění ustanovení Saského zrcadla o „gradu“ a „hervetu“ ve smyslu pravních zvyklostí, jimiž se řídilo Staré Město Pražské.

Radu dokladů tohoto druhu zahajuje privilegium Jana z Vartemberka z 20. ledna 1407 pro děčínské měšťany. Podle této výsady spadá po smrti manželky „alle gerade, beid gros und klein“ na jejího pozůstalého manžela.⁴⁴

Na druhém místě je ustanovení Václava IV. z 3. února 1416 pro královské město Most,⁴⁵ které má daleko přesnější znění nežli právě uvedené děčínské privilegium. Neodstraňuje „gerade“ naráz, nýbrž ponechává ještě alespoň částečně jeho zásady v platnosti. Hned v prvním bodu tohoto privilegia se ustanovuje, že po smrti každé ženy usedlé v městě „alle gerad und alles das, das sich zu gerade ziehen mage und corczu gehoret“ případně jejímu manželovi; na původní určení „grodu“ upomíná však nařízení, že pozůstalý vdovec musí „irer nechsten freundin nach der spynnel“, která musí ovšem rovněž s městem trpěti, dáti z nebožčina šatstva nejlepší plášť, sukni a závoj. Jestliže však paní, která zemřela, byla tak chudá, že po ní nezbylo nic více nežli právě jmenované šatstvo, nedostane její příbuzná nic, nýbrž všechny ty tři předměty si může ponechat pozůstalý manžel. Zemře-li vdova, rozdělí se o „gerade“ stejným dílem všechny pozůstalé děti, a to hoši i děvčata, a není-li dětí, případně celé „gerade“ na nejbližší její příbuzné mužského i ženského rodu, kteří trpí s městem.

„Kruodu“ a „herbortu“ se týká, i když je výslovně nejmeneje, také listina krále Ladislava ze 16. prosince 1454 pro Roudnici.⁴⁶ Věta, že roudničtí měšťané požádali svoji vrchnost, tj. krále českého, aby laskavě zrušil „quandam iniquam consuetudinem, ut eis onerosam hactenus in civitate praedicta, cuius rigore consanguinei sive cognati vel affines decentium (!) virorum et mulierum etiam in praeiudicium filiorum superstitum defuncti in vestibus, armis et aliis quibusdam bonis succedebant“, svým zněním zcela zřetelně naznačuje, kterou právní zvyklost pokládali Roudničtí za sobě neprospěšnou. Privilegium krále Vladislava II. z 15. srpna 1497⁴⁷ opakuje tuto myšlenku téměř doslova: „Než ten kus a artikul, kterýž prve mezi jinými vejsadami svými škodný, nespravedlivý a nepravý jměli, takže přátelé příbuzní, když jest který z obyvatelův téhož města, buď mužského aneb ženského pohlaví, umřel, nápad k statkům jich mívali k škodě a překážce synův jejich, ten jsme zrušili, skazili, zdvihli a v nic obrátili a tímto listem rušíme, kazíme a v nic obracujeme, chtěce tomu, aby svrchupsaní měšťané pohlaví mužského mohli statky své movité i nemovité kšaftem dáti, poručiti aneb vodkázati, komu se jim zdáti a líbiti bude; též i ženy to učiniti budou moci, však s povolením mužův svech.“

Také obyvatelé severočeského města Bíliny požádali svoji vrchnost, pány

z Koldic, aby byli „vyvedeni a vysvobození“ z povinnosti, „terak by z královských i také z panských měst v této zemi České kruod a herbort se nevydával a oni že by v tom mimo jiná města obtieženi byli, takové kruody a herborty jinam od sebe vydávajice, přitom svú i vše obce znamenitú škodu pokládajice“. Pán města vyhověl jejich žádosti a 3. května 1475⁴⁸ zvláštním privilegiem „tuto milost a obdarování“ dal, „když by který hospodář umřel, aby vešken herbort po něm zuostal na manželku a na děti jeho přišel a spadl. Pakli by která hospodyně s tohoto světa sešla, tehdy vešken kruod jeje na manželu jejího a na děti má připadnutí: jestli pak že by děti neměli, tehdy aby hospodář nebo hospodyně, jeden z nich živý zuostalý, vešken kruod i herbort zachoval a obdržel bez překážky. Pakli by hospodář neb hospodyně aneboli některý dědic neb dědička z nich jeden pozuostal, aby plnú moc měl s toho kruodu a herbortu, komuž by se zdálo, dáti neb odkázati buďto při zdravém životě aneb na smrtečné posteli bez všeho zmatku, odporu i překážky“.

Nejpodrobněji je tato výsada rozvedena v privilegiu Jana ze Šelmerberka a z Kostí i Zdeňka Lva z Rožmitálu jakožto poručníků sirotků po Mikulášovi Zajícovi z Hazmburka ze dne 14. března 1506 pro město Budyni nad Ohří:⁴⁹

Tamní purkmistr a konšelé ohlásili právě zmíněným pánům, že „jsú od staradávna poživali práva Maitburského, kterážto právo v sobě zachovává a drží, že když se kto ožení a jestliže mu ta žena umře, tehdy přátelé jeje, příjduce odkudžkolivěk, i poberú všechny věci, kteréž slušejí k té případnosti ženské, ješto slovú podle toho práva grood. A pakli také že umře ženě muž, tehdy příjdu přátelé jeho i poberú všechny věci, které tu najdu, což slušie k té případnosti mužské, ješto slove podle toho práva haw.“ Poručníci, „prohlédajíc k tomu, že takové právo a ten obyčej té obci jest velmi obtiežný a škodný,“ zrušili tento škodlivý artikul a ustanovili, že „když by se koli taková věc přihodila, že by které ženě muž umřel aneb muži žena, aby žádný tiem právem Maitburgským na ty svrchky, kteříž slovú podle toho práva grood a hav, nesahal, než chtěl-li by kto k tomu které právo jmieti, aby toho právem hleděl tu v Budyni před purgmistrem a konšely a oni budú povinni v určitém času to spravedlivě rozsúdití, co komu bude z toho statku příslušetí podle práva Starého Města Pražského. V kteréžto právo my jsme je vpojili a tiemto listem připojujem pro jich lepšie s takovú výmienkú a na takovú zpuosob, zdálo-li by se které straně, že by se jim co ukrátilo, na jich spravedlnosti na tom právě, tehdy bude moci dobře, práva toho nehanějtíc ten nebo takový k vyššíemu právu složití a se odvolati ku právu Starého Města Pražského, a cožkoli to právo najde a zchválí, na tom mají obě stranie přestati mocně.“

A nakonec připomeňme ustanovení krále Vladislava II. z 12. března 1506 pro Litoměřice, hlavu českých měst řídících se magdeburským právem.⁵⁰

Měšťané „jsú nás prosili, kdež při týmž městě mezi sebou mnohé zmatky a nedostatky mají a nesli na statcích movitých po ženách svých a světa tohoto sešlych, že když kterému z obyvateluv nadepsaného města žena umře, což jest koli ona statku movitého jměla a k svému muži přinesla, jako na šatech chodicích a ložnicích, pásicích, prstenech a jiných svrchicích a nábytcích, že to jisté ženy přátelé, buď v městě osedlí aneb jinde, všecek statek berú a muž každý té jisté ženy týmž přáteluum pod písahú zpravití musí, aby s toho statku a svrchicích ženy své nic nezadržal, než to všecko, což se napřed píše a jmenuje, vydal, takže s toho ze všeho statku manželu pozuostalému nic se nedostane“. Král proto rozhodl, aby „umřela-li by kterému z obyvateluv města svrchu dotčeného žena a po sobě žádné dcery nevygradované, to jest neodbyté, ani syna svččeného nepozuostavila a nenechala, tehdy ten její gruod, který by po sobě pozuostavila, přijde a přijítí má na jejího muže. Pakli by která dceru nevygradované, to jest neodbytú, a syna svččeného po sobě pozuostavila a nechala, tehdy ten její gruod, totižto chodící a ložní šaty a jiní svrchci a nábytkové, kteříž slove gruod, přijítí a připadnutí má na její dcery nevygradované i na toho syna svččeného rovným dílem. Přihodilo-li by se pak, že by která dcera v stavu panenském a nevygradovaná aneb ten syn svččený umřel, tehdy jich gruod přijítí a spadnutí má zase na jich otce. Pakli by otce neměli,

tehdy přijít a spadnutí má zase na jich přátely, buď po otci neb po mateři, jako jiný movitý statek.“

*

Na základě právě uvedených zpráv o „gradu“ a „herbortu“ lze dojít k několika závažným závěrům. Především je potřeba uvědomit si, že zmínky o „mužském“ i „ženském nabytku“ na našem území postihly již jen závěrečné údobí těchto institucí. Proto se z nich dovídáme téměř veskrze jen o prvních pokusech prolomit tyto zásady a později i o způsobu, jak byly odstraňovány a nahrazovány jinými, pro měšťany daleko výhodnějšími institucemi. Než přes to přese všechno zachované prameny stačí, aby bylo jasné, že v našich zemích probíhal průběh likvidace „gradu“ a „herbortu“ zcela stejně jako v sousední německé a polské oblasti saského práva.

S tím souvisí další poznatek, že se všechny zprávy týkající se těchto zvyklostí územně omezují na severní Čechy a nikde nepřekročí oblast saského, tj. magdeburského práva v naší zemi. Na tuto skutečnost přímo navazuje další otázka, totiž jak odstraňování „gradu“ a „herbortu“ probíhalo v městech královských a jak v poddanských.

První zmínky o pozvolném odstraňování „mužského“ a „ženského nabytku“ se objevují na statcích mocných severočeských feudálů, nikoli v městech královských. Tato skutečnost, myslím, znovu dokazuje, jak bylo již řečeno, že hlavní úlohu při odstranění „škodného, nespravedlivého a nepravého artikulu“ sehrála jak ochranářská politika měst, tak i otázky hospodářské, podle Schrödera především přechod na peněžitou rentu.⁵¹ Lze však jít ještě dále a přiřknout další rozhodující úlohu samotným vrchnostem. Ty měly vřelý zájem o pokud možno největší výnos ze svých panství, který byl podmíněn především zlepšenými hospodářskými a sociálními poměry jejich poddaných. Hrozící ztráta části dědictví a tím i hospodářské základny rodiny povinným odevzdáním části majetku třeba i na jiné panství, nepřispívalo zajisté k hmotnému upevnění a povznesení jednotlivých hospodářství ani k jejich rozvoji.

„Grad“ a „herbort“ mizel tudíž v severočeských městech tím rychleji, čím podstatněji měnili držitelé pozemkového majetku názor na hospodářský význam svého nemovitého statku a snažili se z něho vytěžit co nejvíce. Proto např. městská rada v Krupce může již 25. července 1465 rozhodnout, že ženská „gerade“ připadne po smrti ženy prostě „an den nechsten“.⁵² „Gerade“ se průběhem 15. stol. stává částí věna podobně, jako tomu bylo i v Krakově (výše, str. 144) a domáhá se jí se střídavým úspěchem zpravidla muž po své manželce.⁵³ Vývoj dospěl konečně tak daleko, že koncem 16. stol. obě instituce, „mužský“ i „ženský nabytek“, ustrnuly v pouhý znamení principu majetkového společenství bez ohledu na rozložení do původních složek: muž odevzdává manželce podáním meče svůj „herwort“ a žena zase podává svému muži závoj jako znamení své „gerade“.⁵⁴

*

Lze proto uzavřít, že se o likvidaci „gradu“ u nás stejně jako v okolních zemích zasloužily změněné poměry hospodářské. Ty přivodily nutnost změnit starou koncepci, která by při další aplikaci vzhledem k mimořádnému zvětšení „ženské“ pozůstalosti byla vedla k nespravedlnosti vůči mužským dědicům. V zániku „gerady“ i „herbortu“ možno však spatřovat i jisté přiblížení k dědic- kému právu české vesnice, jak je známe ze zachovaných pozemkových knih; v něm platilo totiž úplné majetkové společenství.⁵⁵

P o z n á m k y

* Za laskavé lektorování článku a podnětné připomínky děkuji JUDr. VI. Procházce, vědeckému pracovníku Kabinetu dějin státu a práva v ČSR při Ústavu práva Československé akademie věd.

¹ R. Schröder, *Geschichte des ehelichen Güterrechtes in Deutschland I., II.* 1–3. Stettin 1863/1874.

² *Monumenta Germaniae historica. Fontes iuris Germanici antiqui. Nova series. Tomus I. Sachsenspiegel, Land- und Lehnrecht.* Herausgegeben von K. A. Eckhardt. Hannover 1933.

³ Rukopis A 18 Státního ústředního archívu v Praze, fol. 141.

⁴ J. Kapras, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského.* Věstník král. české spol. nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná. 1908. Č. V., str. 72.

⁵ Toto období je patrně zachyceno v soudním rozhodnutí magdeburské městské rady poslaném do Mostu. Není bohužel datováno, nýbrž zapsáno v nedatované sbírce německých formulářů, uložené v městském archívu v Mostě. — Srov. L. Schlesinger, *Magdeburger Schöppensprüche für Bräuer* (Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. XXI. Jahrgang Prag 1883), str. 149–150.

⁶ *Sachsenspiegel*, str. 33.

⁷ *Tamže*, str. 34.

⁸ *Tamže*, str. 30.

⁹ *Tamže*, str. 37, 72, 116. — V. též níže.

¹⁰ K následujícímu odstavci srov. R. Schröder II, 3, str. 4 a d.

¹¹ *Sachsenspiegel*, str. 28. — *Tamže*, str. 37 se výslovně praví, že se majetek ženy při projednávání dědictví rozděluje v „rāde“, která přichází „an ir nāhesten nichtelen, de ir van wīphalven is beswās“, a na „erve“, jež připadá „an den nāhesten, iz st wīph ader man“.

¹² *Sachsenspiegel*, str. 151.

¹³ *Tamže*, str. 72, 152.

¹⁴ *Tamže*, str. 32, 126.

¹⁵ *Tamže*, str. 126.

¹⁶ *Tamže*, str. 24.

¹⁷ *Tamže*, str. 37.

¹⁸ *Tamže*, str. 116.

¹⁹ R. Schröder II, 3, str. 12. — R. Schröder—E. Künssberg, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* (Sechste Auflage. Berlin—Leipzig 1922), str. 812.

²⁰ G. Hertel, *Urkundenbuch der Stadt Magdeburg.* Zweiter Band (1403 bis 1464). Geschichtsquellen der Provinz Sachsen. 27. Band. Halle 1894. Str. 627, č. 600.

²¹ G. Hertel, *Urkundenbuch der Stadt Magdeburg.* Dritter Band (1465 bis 1513). *Tamže*, Band 28. Halle 1896. Str. 807, č. 1446.

²² R. Schröder II, 3, str. 6.

²³ G. Hertel II, str. 209, č. 280.

²⁴ *Tamže*, str. 627, č. 600.

²⁵ *Tamže* III, str. 919, č. 90.

²⁶ *Tamže*, str. 948, č. 180.

²⁷ *Tamže*, str. 77, č. 154.

²⁸ *Tamže*, str. 509, č. 907.

²⁹ *Tamže*, III, č. 906, 907, 915, 1028.

³⁰ G. Hertel, *Urkundenbuch der Stadt Magdeburg.* Erster Band (bis 1403). Geschichtsquellen der Provinz Sachsen. 26. Band. Halle 1892. Str. 278, č. 443.

³¹ Z dz. Kaczmarszyk—B. Leśmodorski, *Historia państwa i prawa Polski od polowy XV. w. do r. 1795* (Warszawa 1957), str. 165.

³² *Tamže*, str. 179–180.

³³ A. Horcicka, *Das älteste Böhmisches Kamnitzer Stadtbuch* (Prag 1915).

³⁴ *Tamže*, str. 37, č. LVI.

³⁵ *Tamže*, str. 55, č. LXXXVI.

³⁶ *Tamže*, str. 33, č. XLVII.

³⁷ *Tamže*, str. 22, č. XXXI.

³⁸ *Tamže*, str. 70, č. CVI.

³⁹ W. Weizsäcker, *Magdeburger Schöffensprüche und Rechtsmitteilungen für den Oberhof Leitmeritz* (Stuttgart—Berlin 1943), str. 58–60.

⁴⁰ *Tamže*, str. 380–381.

- ⁴¹ *Tamže*, str. 258—260.
- ⁴² *Tamže*, str. 123 a d.
- ⁴³ *Tamže*, str. 243—244.
- ⁴⁴ A. Haas, *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* — Sbíрка pramenů práva městského království Českého. Díl IV—1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232—1452 (Praha 1954), str. 290—291, č. 195.
- ⁴⁵ J. Čelakovský, *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* — Sbíрка pramenů práva městského království Českého. Díl II. Privilegia královských měst venkovských z let 1225—1419 (v Praze 1895), str. 1164—1168, č. 864.
- ⁴⁶ A. Haas, *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* — Sbíрка pramenů práva městského království Českého. Díl IV-2. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453—1500 (Praha 1960), str. 20—21, č. 319.
- ⁴⁷ *Tamže*, str. 358—360, č. 611.
- ⁴⁸ *Tamže*, str. 163—165, č. 433.
- ⁴⁹ Perg. orig. v archivu města Budyně nad Ohří. — Otiskl A. Janda, *Dějiny města Budyně nad Ohří* (v Roudnici 1892), str. 128—129.
- ⁵⁰ J. Čelakovský — G. Friedrich, *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* — Sbíрка pramenů práva městského království Českého, Díl III. Privilegia královských měst venkovských z let 1420—1526 (v Praze 1948), str. 1034—1036, č. 588.
- ⁵¹ R. Schröder II. 3, str. 12.
- ⁵² Aug. Müller, *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönaun bis zum Jahre 1500* (Prag 1929), str. 237, č. 511.
- ⁵³ *Tamže*, str. 281, č. 645, str. 312, č. 734, str. 313, č. 735, str. 328, č. 779, str. 333, č. 797.
- ⁵⁴ *Tamže*, str. 330, č. 784 pozn.
- ⁵⁵ V. Procházková, *Příspěvky k dějinám pozemkového práva na území ČSR do r. 1848* (Podkladové materiály pro příručku dějin zemědělství v ČSR, připravovanou Čs. akademií zemědělských věd. V Praze v prosinci 1959), str. 42.

ТАК НАЗЫВАЕМАЯ „ЖЕНСКАЯ МЕБЕЛЬ“ („GERADE“) В МАГДЕБУРГСКОЙ ОБЛАСТИ ЧЕШСКОГО ГОРОДСКОГО ПРАВА

В чешском городском праве появляются сразу же с самого начала две юридические области, нюрнбергерская и магдебургская. Границы между ними в общем известны, однако, менее исследована разница между ними, поскольку речь идет о собственном их юридическом обычае. К своеобразным учреждениям магдебургского права в области права семейного и наследственного, принадлежит так называемое „gerade“ или сокращенно „rade“.

По своему происхождению это „gerade“ относится к приданому, которое невеста должна была принести в общее хозяйство своему мужу, уже в эпоху национальных форм права. Кроме того она должна была принести с собой все, необходимое для нее самой. Позднее, содержание этого понятия сузилось, когда сюда стали относиться только те предметы, которые, в момент расторжения брака (как естественного, так и насильственного) находились в доме, и которыми также, до этого времени супруги совместно пользовались. Не играет роли уже, являлись ли эти вещи частью приданного жены, был ли это вклад мужа в общее хозяйство, или же они были приобретены совместно ими обоими во время супружества. Важно было, что „gerade“ по смерти жены не переходит к вдовцу, а к ближайшим кровным родственникам жены по женской линии.

Учреждение „gerade“ — очень старого происхождения, и поэтому оно оказалось уже не подходящим для изменившихся экономическо-общественных условий феодальной эпохи. В деле изменения его содержания и постепенной ликвидации, большую роль сыграла не только покровительственная политика городов в экономической области, направленная на защиту своих прав в этой области, но и новое стремление феодалов достигнуть наибольшей доходности своих поместий; довольно значительную роль сыграл и переход на денежную ренту.

Кроме Германии „gerade“ появляется и в Польше и в Чехии. Источники чешского происхождения (с конца 14 столетия) отмечают только те периоды, когда это учреждение уже начало отходить в прошлое. Известия ограничиваются только северной, или же северо-восточной Чехией, т. е. точно магдебургской областью. Упоминания об отмене „gerade“ появляются ранее в поместьях и городах феодалов, чем в королевских владениях, что свя-

детельствует также об экономическом характере причин его ликвидации. В течение 15 столетия „gerade“ становится определенно частью приданого, которого домогается, с переменным счастьем, обычно муж вместо своей жены.

В 16 столетии „мужская“ и „женская“ мебель стали застывшими представлениями принципа общности имущества, и теперь не принимается в расчет распределение на первоначальные элементы. В том, что это учреждение отжило свой век, можно видеть и определенное приближение к наследственному праву чешской деревни, в котором имело силу полная общность имущества.

Перевод: *Е. Пухлякова*

„GERADE“ IN DEM MAGDEBURGER GEBIETE DES BÖHMISCHEN STADTRECHTES

In dem böhmischen Stadtrecht sind von den ältesten Zeiten zwei Rechtsgebiete erkennbar, und zwar das Nürnberger und das Magdeburger. Die Grenze zwischen ihnen ist ziemlich gut bekannt, dagegen der Unterschied in Bezug auf die Rechtsgewohnheiten ist noch nicht genügend durchforscht. Zu den charakteristischen Institutionen des Magdeburger, nicht aber des Nürnberger Rechtes auf dem Gebiete des Familien- und Erbrechtes gehört die „gerade“ oder kurz nur „rade“ genannt.

Sie ist eng verbunden mit der Mitgift, welche schon in den Zeiten der sogenannten nationalen Rechte die Braut ihrem Ehegatten in den gemeinsamen Haushalt zu bringen verpflichtet war. Außerdem mußte sie alle diejenigen Sachen mitbringen, die sie persönlich benötigte. Später hat sich der Inhalt dieses Begriffes verengt, denn es gehörten dazu nur diejenigen Gegenstände, die sich bei der Auflösung (sowohl natürlichen als gewaltigen) der Ehe in dem gemeinsamen Haushalt befanden und die bisher die beiden Ehegatten gemeinsam benützten, ungeachtet dessen, ob es ein Teil der Mitgift der Frau war, ob damit der Mann den Haushalt bereicherte oder ob es die beiden Ehegatten während der Ehe errungen haben. Bemerkenswert und entscheidend ist, daß nach dem Tode der Frau „gerade“ nicht dem Witwer, sondern den nächsten weiblichen Blutsverwandten der Verstorbenen nach der Spindel zufiel.

Die Institution der „gerade“ ist uralten Ursprunges, und deshalb konnte sie den veränderten ökonomisch-gesellschaftlichen Verhältnissen der feudalen Epoche nicht mehr genügen. An der fortschreitenden Umwälzung ihres Inhaltes und endgültigen Liquidation hat sich nicht nur die Verteidigungspolitik der Städte auf wirtschaftlichem Gebiete, sondern auch das neue Bestreben der Feudalen um die Erhöhung des Ertrages ihrer Herrschaften beteiligt; eine nicht geringe Rolle spielte dabei auch der Übergang zu der Geldrente.

Neben Deutschland kommt „gerade“ auch in Polen und Böhmen vor. Quellen böhmischen Ursprunges (seit dem Ende des 14. Jhdts) stammen erst aus der Zeit des Rückganges dieser Institution. Die Nachrichten beschränken sich nur auf Nord-, bzw. Nordost-Böhmen, also genau an das Magdeburger Rechtsgebiet. Erwähnungen über die Auflösung von „gerade“ erscheinen früher auf den Herrschaften und in den Städten der Feudalen als auf den königlichen Gütern; auch diese Tatsache bezeugt die wirtschaftlichen Gründe der Beseitigung der „gerade“. Im Laufe des 15. Jhdts umwandelte sich „gerade“ vollständig zu einem Bestandteil der Mitgift und es verlangt sie gewöhnlich der Mann in Vertretung seiner Frau. Im 16. Jhdrt erstarrte sowohl „gerade“ als auch „hergewette“ zu bloßen Symbolen der ehelichen Gütergemeinschaft ohne Rücksicht auf die Einteilung in die ursprünglichen Bestandteile. In ihrer Verschwindung kann man auch eine gewisse Annäherung zu das böhmische Bauernrecht erblicken, in dem eine vollständige Gütergemeinschaft galt.

A. Haas